

# Hvem reddede de danske jøder?

*Af Jørgen Kieler*

I 1995 udkom Rasmus Kreths og Michael Mogensens bog *Flugten til Sverige – Aktionen imod de danske jøder oktober 1943*, som de to unge historikeres vejleder, professor dr. phil. Henning Poulsen havde anbefalet bl.a. med følgende udtalelse: ”Forfatterne har dokumenteret, at den vellykkede overførsel til Sverige i meget høj grad skyldtes en tysk indsats, der var så unødvendigt svag, at den kun kan forklares som led i en fortsat tilbageholdende tysk politik ... og betragtet i større historisk perspektiv yder den (bogen) et afgørende bidrag til i højere grad at placere den vellykkede flugt i en politisk end i en modstandshistorisk sammenhæng.”

Henning Poulsen præciserer ikke, om han med den politiske sammenhæng tænker på tysk eller dansk politik, eller begge dele; men det gjorde Herbert Pundik som den 31. maj 2005 deltog i en høring, hvor bl.a. historikeren Bo Lidegaard som så ofte tidligere hyldede Scavenius og samarbejdspolitikken, og hvor Herbert Pundik på grundlag af personlige oplevelser kommenterede de danske jøders redning i 1943. Stillet over for det direkte spørgsmål: *Hvem reddede de danske jøder*, svarede Pundik uden forbehold, at det gjorde samarbejdspolitikkerne, hvortil forfatteren af disse linier havde følgende kommentar: ”Det lykkedes vor gruppe at redde ca. 800 jøder fra Nordhavn til Barsebäck uden at miste en eneste af vore passagerer. Vi så aldrig nogen samarbejdspolitikere på kajen i Nordhavn; men efter krigen kunne vi sørge over tabet af 8 af vore egne.”

Det er klart, at vi her står over for to udtalelser, som afslører en afgrundsdyb forskel ikke alene i personlige oplevelser, men også i vurderingen af de problemer, som det besatte Danmark var konfronteret med på det tidspunkt. Modstandsfolkene er ved at uddø; men historikerne synes nu på tredje genera-

tion at være lige optaget af de ca. 65 år gamle hændelser, hvilket frister mig, som er på vej mod de 90 år, til i sidste øjeblik at give mit besyv med som vidne til de begivenheder, som senere generationer udtaler sig så skrækkert om.

## Overfaldet – den forsvarsløse neutralitet

Det tyske overfald på Danmark den 9. april 1940 kom som en chokerende overraskelse for de fleste. Deres forsikringer om, at man ville respektere Danmarks selvstændighed og ikke blande sig i vore indre anliggender, vandt en vis tiltro, som styrkedes af den overraskende kendsgerning, at besættelsesmagten ikke straks indledte en forfølgelse af de danske jøder, men nøjedes med økonomisk støtte til de danske nazisters antisemitiske propaganda. Der var vist ikke mange, der gjorde sig klart, at Hitler på det tidspunkt endnu ikke havde givet ordre til gennemførelsen af *Die Endlösung* på jødeproblemet. Det skete først den 22. juni. En måned senere udgik der en instruks fra det tyske udenrigsministerium bl.a. til den tyske gesandt i København, Cecil von Renthe-Fink, i hvilken man forlangte en indberetning om jødernes udbredelse i de besatte lande inklusive Danmark. Den forblev ubesvaret indtil januar 1942, og von Renthe-Fink ydede dermed sit første bidrag til jødernes redning; men det vidste vi ikke.

## Neutralitetsfiktionen – passiv tilpasning ved forhandling

Nogen offentlig debat om ansvaret for den 9. april oplevede vi ikke. Politikerne, pressen og befolkningen var alle klare over, at nu gjaldt det om at holde sammen, og Stauning var ikke sen til at lukke munden på evt. kritikere ved den 10. april at tilbyde oppositionen en række ministerposter uden portefølje i en ny samlingsregering. Med Kongen som en cen-

tral personlighed voksede sammenholdet i den danske befolkning, hvilket bl.a. viste sig ved dannelsen af Dansk Ungdomssamvirke og ved stor tilslutning til de mange alsangs- og algangsstævner, hvormed vi søgte at dulme de nationale mindreværdskomplekser. Tilløbet til en national samling bidrog til isoleringen af de danske nazister, som fra starten af blev stemplet som landsforrædere; men nazisternes voldsomme antisemitiske propaganda skabte en evig frygt for jødernes skæbne.

Også bevarelsen i det væsentlige af jurisdiktionen på danske hænder var et resultat, som det store flertal af befolkningen måtte anerkende, indtil vi nåede det trin i udviklingen, hvor drabet på SOE-lederen Chr. Michael Rottbøll den 26. september 1942 klart markerede, at det danske politi nu var blevet den danske Modstandsbevægelses farligste fjende.

P. Munch opnåede således noget ved den passive tilpasningspolitik; men det lykkedes ham ikke at forhindre dansk støtte til den tyske krigsførelse ved udlevering af hærens og flådens våben og materiel og ved eksport af dansk arbejdskraft. Særlig harme vakte oprettelsen af et tysk arbejdsanvisningskontor den 24. maj 1940, igennem hvilket tusinder af danske arbejdere blev fristet og presset til at søge arbejde i Tyskland, hvor krigsindustrien savnede arbejdskraft. Det var ikke en neutral handling, og så var det oven i købet kun en begyndelse til det vær-nemageri, som måske mere end noget andet truede vor plads blandt de civiliserede nationer. Vi bidrog i begyndelsen til den forventede tyske sejr, og for-halede senere krigens afslutning. De ansvarlige fik meget blod på fingrene. Det var for nogle til at leve med, sålænge det ikke var dansk blod, for andre et uudholdeligt svigt i den fælles internationale kamp imod Hitlers barbari.

## Neutralitetsfiktionens endeligt – aktiv tilpasning ved samarbejde

Samlingsregeringen fungerede indtil 8. juli 1940 med P. Munch som udenrigsminister. En rekonstruktion viste sig hurtigt at være nødvendig. En regering på 18 medlemmer var for stor, og oppositionen var

ikke tilfreds med de tildelte ministerposter uden portefølje. Udskiftningen af Munch med Scavenius vakte størst opmærksomhed. Han tiltrådte som bekendt sin nye post med en opsigtsvækkende tale, i hvilken han gav udtryk for sin næsegruse beundring for Tyskland og lovede vor store nabo mod syd evig troskab og samarbejde. Ved regeringsrekonstruktionen i 1940 blev P. Munchs forhandlingspolitik afløst af Scavenius' samarbejdspolitik, som vakte uro ikke bare i befolkningen, men i nogle tilfælde også i Folketinget<sup>1</sup>.

Scavenius var ikke nazist. Han var radikal, men på det tidspunkt muligvis ikke medlem af noget politisk parti. Herom herskede der nogen uvished; men de, der huskede ham fra Den Første Verdenskrig, var ikke i tvivl om, at han var en politisk opportunist af den overbevisning, at Danmark under ingen omstændigheder måtte bringe sig i modsætningsforhold til sin overmægtige nabo, Tyskland, som han desuden betragtede som det eneste effektive forsvar imod den aggressive kommunisme. Neutralitet var på den baggrund ikke mulig, hvilket klart kom til udtryk i Politiken allerede den 28. maj 1940 efter de første RAF angreb på Aalborg Lufthavn og minesprængningen af en storebæltsfærge. Tilskyndet af Scavenius blev Churchill i en herostratisk berømt leder stemplet som en "farlig mand". Det kostede Politiken tabet af 15.000 abonnenter på få dage, hvilket ledende radikale politikere i dag dog ikke synes at have lært meget af.

## De naive og de forrådte

Den 22. juni 1941 angreb Hitler Sovjetunionen. *Operation Barbarossa*, som angrebet blev kaldt, efterfulgtes af afbrydelsen af vor diplomatiske forbindelse med Sovjetunionen og igangsættelsen af kommunistforfølgelser i Danmark, som langt oversteg de tyske krav. Dette havde ingen umiddelbare konsekvenser for de danske jøder, som derfor kunne lulle sig i søvn i forvisning om, at Kongen passede på dem. Det var dog ikke alle jøder, Kongen passede på. Der befandt sig en del tyske flygtninge i Danmark, som levede i evig frygt for udlevering til

Tyskland. Det drejede sig både om tyske socialister og jøder. En del af dem sad internerede i fangelejren Horsørød, som man nu fandt anledning til at tømme for at skaffe plads til de danske kommunister, som man arresterede og fængslede uden rettergang efter Hitlers angreb på Sovjetunionen. Flygtningene blev returneret til Tyskland, hvilket for flere af dem betød indespærring i koncentrationslejr eller henrettelse. Det er et af de mørkeste kapitler i historien om dansk-tysk kollaboration i besættelsestiden, og samtidig et vidnesbyrd om, at antisemitisme ikke var et ukendt begreb i Danmark. De involverede embedsmænd og ansvarlige politikere kom mig bekendt aldrig til at stå til ansvar for deres bøddelegninger.

De tyske emigranternes skæbne forblev ukendt for de fleste dengang; men det gjaldt ikke deres efterfølgere i Horsørød. Kommunisterne var alt andet end populære. Man havde ikke glemt overfaldet på Finland, og heller ikke Stalins pagt med Hitler. ”Nu er der gevinst hver gang,” var en typisk reaktion på det tyske angreb på Sovjetunionen; men denne reaktion blev hurtigt afløst af en erkendelse af, at Sovjetunionen nu var det betrængte engelske imperiums vigtigste forbundsfælle, og en dyb forargelse over den grundlovsstridige forfølgelse, som de danske kommunister blev gjort til genstand for. Fra at være et ret foragtet mindretal blev kommunisterne i løbet af få måneder gjort til martyrer, som blev effektive medarbejdere i en fælles kamp imod Hitler og imod regeringens samarbejds politik.

### Antikominternpagten

Scavenius bidrog til denne udvikling, da han i november 1941 tog til Berlin for at underskrive Antikominternpagten, hvilket udløste store studenterdemonstrationer, som blev min og mange andres første kontakt med en Modstandsbevægelse, som i stigende grad begyndte at give sig til kende og nu var ved at organisere sig. Der var især to grunde til, at Antikominternpagten fik så stor betydning. For det første forvekslede vi den med Tremagtpagten og troede derfor, at vi var på vej ind i et militært samarbejde med Tyskland. Så slemt var det heldigvis

endnu ikke; men det kunne det jo blive. Vi troede ikke på Scavenius, som blev stemplet som landsforræder. For det andet troede vi, at dette var begyndelsen til forfølgelsen af de danske jøder. Vi havde god grund hertil, for Ritzaus Bureau meddelte, at der i den tyske presse blev stillet et krav om, at de lande, der var knyttet til Antikominternpagten nu måtte forberede sig på at løse jøde-problemet. Göring meddelte Scavenius det samme i Berlin. Det vidste vi dog ikke, men pressemeddelelsen var almindelig kendt. Overrabiner M. Friediger var dog ikke særligt foruroliget: ”Vi føler os trygge, for vi står under Kongens beskyttelse,” forkyndte han, ligesom han stoled på den danske regerings beskyttelse.

Bidragende til tryghedsfølelsen kan japanernes angreb på Pearl Harbor den 7. december 1941 have været. For selvom det ikke gik hverken russerne eller amerikanerne ret godt i starten, så havde englænderne nu fået to mægtige allierede. Trygheden blev dog af kort varighed. Den 20. januar 1942 afholdt Reinhard Heydrich en konference i Wannsee ved Berlin, hvor han efter ordre fra Göring skulle planlægge en *Endlösung* på jødeproblemet. Det blev grundlaget for Holocaust, som efter planen skulle omfatte 11 millioner jøder inklusive de danske; men her viste den tyske rigs-befuldmægtigede i Danmark Cecil von Renthe-Fink sig som en modstander af en aggressiv antijødisk politik i Danmark. Jøderne udgjorde jo ikke nogen trussel mod nogen, heller ikke mod tyskerne. Han havde længe været presset af det tyske udenrigsministerium for en oversigt over de danske jøder. Om den nåede frem til konferencen i Wannsee er usikkert; men den blev i hvert fald så forsinket, at den ingen betydning fik ved den lejlighed. Derimod nåede efter alt at dømme det rygte frem, at den danske konge ville abdicere i protest imod tyske jødeforfølgelser i Danmark. Resultatet blev, at Wannseekonferencens katastrofale beslutninger ikke kom til at omfatte de danske jøder. Hvis man her vil pege på en redningsmand, så må det blive von Renthe-Fink måske med Kongens velvillige bistand; men om dette spil bag kulisserne var vi dengang i det væsentlige uvidende. I hvor høj grad

de danske jøder følte jorden brænde under sig på det tidspunkt står hen i det ussise; men de forberedte sig ikke på den senere katastrofe.

## Den voksende modstand i 1942

Det første resultat af antikominterndemonstrationerne var dannelsen af to studenterorganisationer (*Studenternes Efterretningstjeneste* og *De Danske Studenter*) samt en eksplosiv udvikling af en illegal presse i vinteren 1941 og foråret 1942 med *Land og Folk*, *De Frie Danske* og *Frit Danmark* som de ledende illegale blade. Der var brug for dem. Truslen mod jøderne, USAs indtræden i krigen og senere tyskernes stigende vanskeligheder med den tidlige russiske vinter kunne ikke længere holdes skjult af censuren, og samarbejdspolitikken kunne nu gøres til genstand for en meget mere intens kritik. Hertil kom meddelelserne om den første landsætning af engelske faldskærmsagenter den 28. december 1941 ved Haslev. Carl Johan Bruhn blev dræbt; men Mogens Hammer klarede den. SOE (Special Operations Executive) havde gjort sin entré i Danmark, og med denne kontakt med England kunne en målrettet organisering af den civile modstand imod besættelsesmagten og regeringens samarbejdspolitik begynde<sup>2</sup>.

Det var en lang proces med deltagelse af meget forskellige mennesker, som engagerede sig i så forskellige former for modstand som spionage, illegal radiotjeneste, illegalt bladarbejde, strejkeorganisation, flygtninge- og fangehjælp, våbenmodtagelse, sabotage, bekæmpelsen af stikkere og andre landsforrædere samt deltagelse i en underjordisk hær. I sandhed en blandet skare som forenedes i et fælles etisk oprør, der fandt stor inspiration og støtte i danske statsborgeres deltagelse i krigen uden for landets grænser – SOE, søfolk, frivillige soldater, diplomater o.m.a. I løbet af foråret 1942 fik de første spæde forsøg på sabotage tyskerne til at skærpe tonen, og da Stauning døde i maj og blev efterfulgt af Buhl som statsminister, var det klart, at besættelsen var indtrådt i en ny fase som nåede et foreløbig klimaks, da Buhl som svar på KOPAs første sprængstofsabotage i København den 2. september 1942 over radioen ikke alene

opfordrede til ro og orden, men også til direkte stikkeri. Harmen over denne opfordring havde endnu ikke lagt sig, da det danske politis bekæmpelse af sabotagen nåede et foreløbigt klimaks med drabet på SOE-chefen Chr. Michael Rottbøll, som man søgte at anholde den 26. september.

Også på andre fronter var der uro. De danske jøder var måske nok gemt, men ikke glemt. De vidste sikkert ikke, at Himmler var begyndt at blande sig. Danmark sorterede under det tyske udenrigsministerium, dvs. Ribbentrop; men Himmler blandede sig og sendte i slutningen af august 1942 to af sine værste bødler, statssekretær Wilhelm Stuckart og SS-Brigadeführer Otto Ohlendorf på inspektion i Danmark. Ohlendorf, som var leder af de tyske *Einsatzgruppen* på Østfronten, var specialist i masse mord. Han var meget utilfreds med den måde, man håndterede jødespørgsmålet i Danmark på og tilbød sin assistance. Det var en trussel om udryddelse, som imidlertid blev afværget i sidste øjeblik. Denne gang var redningsmanden Kong Christian X, som greb ind i historien samme dag som Rottbøll blev dræbt.

Det var Kongens fødselsdag, og Hitler havde bæret ham med et fødselsdagstelegram, som han kun besvarede med et meget kortfattet: "Spreche meinen besten Dank aus", hvilket udløste den såkaldte telegramkrise. Hitler var smækfornærmet, men det var nok ikke hele forklaringen på, at han ønskede et kursskifte i Danmark, som fra at være et fredsbesat venligtsindet land, nu blev erklæret for *Fjendeland*. Vi blev længe holdt i uvidenhed om de tyske planer, men forventede at der ville blive indført norske tilstande. Det skortede ikke på trusler. Den illegale presse gjorde alt for at analysere situationen. Vi nåede ikke frem til sandheden, før det var en kendsgerning, at Buhl var blevet erstattet med Scavenius som statsminister. Man kunne have frygtet, at tyskerne ville have udnyttet situationen under telegramkrisen til et endeligt opgør med jøderne. Det kom ikke, hvilket efter nogles opfattelse er Scavenius' fortjeneste. Der er ikke tvivl om, at Scavenius

advarede tyskerne imod jødeforfølgelser, som ville gøre det umuligt for ham at videreføre den samarbejdspolitik, som han havde indledt som udenrigsminister. Vi kendte selvfølgelig ikke Scavenius' inderste tanker; men Best kunne også godt tænke selv. Han kendte den militære situation i Afrika, og han vidste at Stalingrad stod for fald. Han var også pinligt klar over, at Tyskland forberedte sig på en allieret invasion et eller andet sted, måske på Jyllands Vestkyst.

Jødeforfølgelser på det tidspunkt ville have været det glade vanvid. Det behøver jøderne ikke takke Scavenius for. Men derfor kan vi godt indrømme, at udskydelsen af jødeforfølgelserne var heldig af en helt anden grund. Et halvt års tid tidligere var den af det norske naziparti igangsatte forfølgelse af norske jøder resulteret i en tabsprocent på omkring 50%. En af årsagerne til de store tab var Sveriges afvisning af jødiske flygtninge. Ikke mindst den svenske konge var ivrig efter at takkes Hitler – ”Mein lieber Reichskanzler”, som han titulerede ham. Man kunne frygte en gentagelse under telegramkrisen, hvor El Alamein nok var faldet, men ikke Stalingrad. Det skete først den 2. februar 1943 efter godt 2 måneders belejring af den 6. tyske armé. Herefter fik tonen, også den svenske, en anden lyd; men det skal man nok takke russerne for og ikke Scavenius.

Ud fra disse betragtninger kan man måske anse det for en fordel, at vi med støtte af Scavenius' samarbejdspolitik kunne trække tiden ud; men på den anden side medførte dette også, at tyskerne i den endelige beslutning om jødernes skæbne kunne bruge de under augustoprøret tilfangetagne danske soldater som gidsler. Jeg mener derfor ikke, at man kan drage rimelige konklusioner af disse ”hvis og hvis” spekulationer. Vi må nok nøjes med at konstatere, at tiden efter tyskernes vurdering ikke var moden til at sende de danske jøder til koncentrationslejr.

## Augustoprøret

Rigsdagsvalget i marts 1943 var en af de store begivenheder i foråret 1943, som der her ikke skal ofres

mange ord på. Som man allerede indså dengang, blev valget brugt til at legitimere samarbejdspolitikken, men forblev i øvrigt uden betydning. Der er derfor ingen grund til at kaste sig ud i diskussionen for 117. gang. Af langt større betydning blev det, at omtrent samtidig med valget ankom Rottbølls efterfølger som leder af SOE i Danmark. Det var Flemming Muus, som anså det som sin opgave ikke alene at bekæmpe tyskerne, men også samarbejdspolitikken. Midlet var sabotage og med SOE's hjælp voksede sabotageaktiviteten stærkt i løbet af foråret 1943. Det var ikke blot antallet af aktioner, der tiltog, men også de saboterede virksomheders størrelse og betydning – og tyskernes og befolkningens reaktioner. Højdepunktet var elektrikerer Sigurd Webers sænkning af det tyske mineskib Linz den 27. juli på Odense Skibsværft. De mange sabotagehandlinger udløste tyske repressalier og efterfølgende strejker og til sidst åbent oprør – Augustoprøret.

Det kan der og er der skrevet tykke bøger om. Her drejer det sig kun om fortolkningen af dette oprør, som til sidst endte med et tysk ultimatum, som den danske regering måtte afvise og derefter trække sig tilbage. Scavenius kunne forlade scenen, før de endelige forfølgelser og den efterfølgende redning af jøderne begyndte. Både under og efter krigen har der været en hed diskussion om, hvem der havde ansvaret (æren) for samarbejdspolitikens sammenbrud. Den tidligere socialdemokratiske forsvarsminister Alsing Andersen bebrejdede under augustoprøret i 1943 i harmdirrende vendinger Christmas Møller, kommunisterne og et sammenrend af borgerlige chauvinister deres sabotage af samarbejdspolitikken, som kunne have ført Danmark uskadt igennem krigen. Denne betragtning blev dog ikke støttet af hans partifælle, tidligere formand for Folketinget, K.B. Andersen, som ved Hans Kirchhoffs disputatsforsvar gav politikerne æren for bruddet med tyskerne.

”Brødrene Andersen” glemte imidlertid begge begrundelsen for samarbejdsregeringens afvisning af det tyske ultimatum i august 1943. Den havde følgende ordlyd:

”En iværksættelse af de fra tysk side krævede foranstaltninger ville tilintetgøre regeringens muligheder for at holde befolkningen i ro, og regeringen beklager derfor, at den ikke kan finde det rigtigt at medvirke til disse foranstaltningers gennemførelse.”

Det var frem for alt det tyske krav om, at de danske myndigheder skulle påtage sig ikke alene forfølgelsen af danske sabotører og andre modstandsfolk, men også efterfølgende dødsdomme og henrettelser, som man ikke kunne gå med til. Det ville have været politisk selvmord. Som det klart fremgår af regeringens svar, så var det den folkelige opstand man frygtede her fem måneder efter et valg, som man dengang og nu har haft så travlt med at udlægge som et bevis på folkets godkendelse af Best og Scavenius' samarbejde.

## Da jødeforfølgelserne endelig kom

Med regeringens afgang er jeg kommet til det afgørende kapitel i historien om jødeforfølgelserne under Danmarks besættelse. Da jeg har lagt vægt på, at dette indlæg betragtes som et vidneudsagn, og ikke en historisk eftertænkning, vil jeg lade mine personlige erfaringer træde i forgrunden.

Fra sommeren 1940 til vor arrestation i februar 1944 boede jeg sammen med min bror og to af mine søstre i en lejlighed på hjørnet af Rådhusstræde og Nytorv i København. Denne adresse blev hovedkvarter for et illegalt arbejde, der omfattede trykning, udgivelse og distribution af illegale blade og bøger, deltagelse i strejker og demonstrationer, redning af jøder, desertører og andre forfulgte, kurertjeneste over Sundet og sidst, men ikke mindst sabotage. Vi arbejdede sammen med *De Danske Studenter* under organisationen *Frit Danmark* og senere med sabotageorganisationen *Holger Danske* under betegnelsen HD2. Sammenfattende vil jeg her omtale denne studentergruppe som *Rådhusstræde-gruppen*.

Vor første kontakt med den aktive modstand imod besættelsen og samarbejdspolitikken fandt sted under Antikomintern-demonstrationerne. Efter-

hånden som vi blev dybere og dybere involveret, blev vor lejlighed et mødested for en større skare akademikere, som havde behov for at diskutere de alvorlige problemer, som vi var konfronterede med. Den livlige diskussion drejede sig især om, hvorledes vi bedst bekæmpede nazismen, besættelsen og samarbejdspolitikken. Meninger var delte. Nogle var kommunister, men de fleste det modsatte. Nogle var pacifister og ville ikke bære våben, medens andre var mere end ivrige efter at komme i gang med sabotagen. Et meget kritisk spørgsmål var selvfølgelig stikkerlikvideringerne, og et evigt spørgsmål var: Er du bange? – Svaret var hver gang: JA – Det var ofte svært at blive enige, hvilket udviklingens krav på handling dog tvang os til. Resultatet blev, at vi enedes om et etisk grundlag for en kamp for *Human Rights*. I denne proces spillede jødernes redning en afgørende rolle, hvilket historikerne og Pundik må bøj sig for.

Et afgørende tidspunkt for mig var natten mellem den 28. og 29. august 1943, da jeg forsøgte min første sabotage, som var rettet imod en jernbanebro i Horsens. Den mislykkedes; men det var en begyndelse. På rejsen tilbage til København krydsede jeg Storebælt uden at vide, at derude lå min fætter Svend Kieler og svømmede, efter at han som kadet havde været med til at sænke *Hvidbjørnen*. Han overlevede og havnede på Holmen, hvorfra han begyndte at hjælpe med at få omdannet Rådhusstræde-gruppen til en sabotagegruppe. Vi blev midlertidigt afbrudt af ryterne om forestående jødeforfølgelser, og alt andet arbejde blev derefter lagt til side for at forberede en redningsaktion. Vi havde en weekend til disse forberedelser, som omfattede: 1) Indsamling af penge hos nogle af de største godsejere på Sjælland. Det blev til mere end ½ million kroner. 2) Aftale med fiskere om sejlads for gode ord og betaling. Det blev til ti aftaler med fiskere i Nordhavn. 3) Tilvejebringelse af de våben, som vi forventede at få brug for til beskyttelse af vore afsejlinger. Det blev til 7 pistoler fra politimester Simony i Varde og to maskinpistoler fra Svend på Holmen. 4) Tilvejebringelse af overnatningssteder for de jødiske flygtninge.

Her måtte gode venner og slægtninge træde til; vi fik aldrig nej. 5) Tilvejebringelse af jøder. Det var det største problem. Vi kendte ingen, men lærte efterhånden Borgergade - Adelgade kvarteret ganske godt at kende.

Om tirsdagen var vi klar til at gå i aktion. Det blev til ca. 800 jøder plus en del modstandsfolk og desertører som vi uden tab sendte over til Barsebäck i løbet af de næste 2-3 uger. Blandt desertørerne var der nogle, der havde gjort tjeneste i Polen. Billeder af hængte polakker overbeviste os om, at vor kamp var en del af et internationalt opgør med umenneskeligheden. Nogle af os skulle senere få dette bekræftet i tyske koncentrationslejre. Men vore jødiske medborgere i Nordhavn kom alle uskadede til Barsebäck.

Tre gange blev vi overraskede af tyske patruljer. De så, at vi var bevæbnede og trak sig tilbage. Nogle danske politimænd måtte bestikkes; men de fleste var hjælpsomme. Forræderi oplevede vi kun én gang. Nogle jøder havde på eget initiativ lavet en aftale med en fisker, som for gode ord og høj betaling skulle slæbe dem over Øresund i en pram. Da de var kommet midt ud i Øresund, og han havde fået sine penge, kappede han tovet og overlod de 14 jødiske børn og nogle voksne i en pram uden årer, sejl eller motor til deres skæbne. Til alt held blev de fundet af en af vore både og dermed frelst. Det blev vor introduktion til stikkerproblemet. Vi fandt aldrig den forræder, som vi ellers uden betænkeligheder ville have skudt. Det femte Bud måtte vente.

Efter den vellykkede redningsaktion kunne vi koncentrere os om sabotagen, som ikke skal omtales nærmere her. Men *Lille Dunkerque*, som den jødiske historiker Leni Yahil har kaldt redningen af de danske jøder over Øresund i sammenligning med redningen af de engelske, franske og polske styrkers evakuering fra Dunkerque til England, da Frankrig kapitulerede, kræver en afsluttende kommentar.

Werner Bests medansvar både for forfølgelsen af jøderne i oktober 1943 og deres redning har været og er fortsat genstand for livlig diskussion, til hvilken

historikerne Leni Yahil, Ulrich Herbert og Hans Kirchhoff har ydet særligt vægtige bidrag. Jeg er ikke sikker på, at spørgsmålet er endeligt afklaret; men indtil videre deler jeg det fremherskende synspunkt, at jødeforfølgelserne blev udløst af et telegram fra Werner Best til det tyske udenrigsministerium. Men typisk for Best kunne der samtidig rejses tvivl om, hvorvidt han ønskede denne forfølgelse gennemført. Han kunne have haft modstridende motiver, og som den kyniske opportunist han var, har han muligvis spillet på flere heste. Det har jeg vænnet mig til; men derfra og så til at drage den konklusion, at jødernes redning skyldtes samarbejdet mellem ham og Scavenius, er der et langt spring. Og dette spring bliver uacceptabelt langt, når man samtidig vil hævde, at der ikke var nogen sammenhæng mellem Modstandsbevægelsen, Augustoprøret og *Lille Dunkerque*.

Oprøret den 29. august gav den danske befolkning en længe ønsket oprejsning for ydmygelserne den 9. april. Selve oprøret medførte, at tyskerne mistede de sænkede danske orlogsfartøjer, uden hvilke de ikke havde nogen chance for at kontrollere de interne danske kyster, og samtidig mistede de det danske kystpolitis bistand til at forhindre flugt. Hverken hær, flåde eller politi var herefter bundet af loyalitet mod regeringen, for der var ingen regering. Men vigtigst af alt så udviklede det folkelige oprør, som regeringen måtte bøje sig for, sig til en bred opbakning bag redningsaktionen.

Det er rigtigt, at vi efter krigen er blevet klare over, at tyskerne mere eller mindre saboterede deres egen aktion; men det bragte i sig selv ikke en jøde til Sverige. Det gjorde derimod den samme befolkning, som havde tvunget regeringen til at demissionere den 29. august.

Jeg mener derfor, at Henning Poulsen, som jo ikke er ukendt med Modstandsbevægelsens udvikling, specielt ikke i det nordøstlige jyske område, skulle prøve på at anskue disse problemer f.eks. med Marius Fiils øjne. Der er en risiko/chance for at vi kunne blive enige. Derimod tror jeg ikke på, at jeg kan blive enig med Bo Lidegaard. Ligeegyldigt hvor veltalende,

intelligent (og sympatisk) han er, så er chancerne for at omvende en radikal jo ikke større end chancerne for at omvende en troende muhammedaner. Men Herbert Pundik er dog den undtagelse, der skal bekræfte mine fordommes regler. Vi må kunne blive enige om, at den horisont der skal anlægges, når vi diskuterer besættelsestiden, ikke kan placeres på den dansk-tyske grænse ved Kruså. Vi må langt længere ud, i sidste instans ud på det globale plan; men lad os, for ikke at gabe for højt, i første omgang nøjes med at bevæge os ned til Nordtyskland, hvor der ved krigens slutning blev dræbt 10.000 civile dagligt under luftangrebene. Og vi skal ikke så langt længere mod øst og vest, før vi bliver konfronterede med polakkernes og russernes milliontab af menneskeliv, og amerikanernes og englændernes tab, som sammenlagt også blev til et milliontab. Hver dag krigen blev forlænget kostede tusinder af døde, og danske samarbejdspolitikere og værnemagere var medansvarlige herfor. – Kan vi dog ikke blive enige om at fordømme denne snævre amoralske landsbypolitik, som var lige ved at berøve os en placering som en troværdig international samarbejdspartner. Og har I, som har så travlt med at nedvurdere Modstandsbevægelsen, helt glemt, at en af vore modstandere, Hans Hedtoft efter Tysklands kapitulation drog konklusionen af egne fejltagelser: ”Aldrig mere en 9. April”. Jeg vil gerne møde Pundik til duel endnu en gang, men helst på *Yad Vashem* i Jerusalem. Han gjorde en god indsats for Israel.

## NOTER

<sup>1</sup> Note. Nogle få eksempler skal nævnes:

18.7.40: Danmark meldes ud af Folkeforbundet.

30.7.40: Forslag om Mønt- og Toldunion med Tyskland. Afvises af Folketinget.

6.8.40: Stiftelsen af Dansk-Tysk Forening.

30.10.40: Christmas Møller tvinges ud af regeringen.

Julen 1940: Tysk krav om regeringsændring afvises.

18.1.41: Ny straffelov med tilbagevirkende kraft (Lex Ørum).

5.2.41: Udlevering af 6 torpedobåde trods engelsk advarsel. 20.2.41: Regeringen undsiger Det Danske Råd i London.

16.4.41: Regeringen afskediger den danske ambassadør Kauffmann i Washington og anklager ham for landsforræderi.

<sup>2</sup> Note: Den første illegale gruppe, som kaldte sig *Vædderen*, var allerede blevet dannet i april 1940. *Vædderen* blev til den meget større organisation *De Frie Danske*, som Mogens Hammer fik kontakt med, og snart udviklede der sig et snævert tværpolitisk samarbejde, som omfattede professorer og studenter, kommunistiske arbejdere, tidligere Spaniensfrivillige og Finlandsfrivillige, medlemmer af KU og af organisationen Ringen o.m.a. Dette samarbejde kulminerede med dannelsen af Frihedsrådet den 16. september 1943.